

levensomstandigheden van de werkrachten van het bedrijf A. Voortman-N.V. Texas (1977). Dossier 7, G. Avondts, *Levensschetsen van een aantal Gentse arbeidersfamilies* (1978).

H. F. J. M. van den Eerenbeemt, ed., *Geschiedenis van Noord-Brabant, I, Traditie en modernisering, 1796-1890* (Amsterdam, Meppel: Boom, 1996, 448 blz., f70,-, ISBN 90 5352 217 4).

Op de valreep van het *Ancien Régime*, op 1 januari 1796, werd Staats-Brabant als volwaardig geweest toegelaten tot de vergaderingen van de Staten-Generaal, net voordat deze instelling werd vervangen door de Nationale Vergadering. Voor Bataafs-Brabant, later Noord-Brabant, betekende deze toelating het einde van ruim anderhalve eeuw politieke achterstelling als generaliteitsland, een achterstelling die ook na 1796 zwaar heeft gedrukt op het regionaal bewustzijn, in de vorm van de overlevering van het 'arme Brabant'. Toen H. van den Eerenbeemt in 1990 de taak op zich nam om ter gelegenheid van het tweede eeuwfeest een geschiedenis van de provincie te schrijven, was ook hij die voorgeschiedenis niet vergeten, getuige de interviews die de verschijning van dit eerste deel begeleidden. *De Volkskrant* van 9 maart 1996 citeert hem: 'Op dit moment is er geen Brabantse identiteit. Dat is onze eindconclusie'.

De lezer van het boek waaraan deze conclusie is ontleend, kan zich niet helemaal onttrekken aan de indruk dat deze uitkomst al bij voorbaat vaststond. De gehele opzet van het werk verzet zich als het ware tegen de gedachte aan een Brabantse identiteit. De dertig auteurs die een bijdrage leverden aan het eerste deel van de drie die over tweehonderd jaar Noord-Brabant zullen verschijnen, zitten verpakt in een klassiek 'Annaliste' stramen, waarin bevolking en ruimtelijke ordening de fundamente vormen voor het economisch leven, dat op zijn beurt vorm geeft aan sociale patronen, waarop dan vervolgens weer het geestelijk en cultureel leven rusten. De voornaamste concessie aan de kritiek op deze benadering, is een prominente positie voor de politiek, die geplaatst is tussen het demografische hoofdstuk en de hoofdstukken over ruimtelijke ordening en infrastructuur.

Een dergelijke benadering van het onderwerp is afgeleid uit een algemene geschiedopvatting, niet uit een beeld van de lotgevallen van Noord-Brabant. Zo ook de titels van de hoofdstukken. 'Arbeidsbestaan en sociale zorg' (Thelen), 'Traditionele gebruiken rond levensloop en materiële cultuur' (De Leeuw), 'Aarzelend begin van de zorg voor de volksgezondheid' (Wouters), of 'Overgang van spontane vrijetijdsbesteding naar georganiseerd vermaak' (Linders-Rooijendijk), om ons te beperken tot de hoofdstukken in de sectie Sociale Patronen, hebben geen specifiek Brabantse connotaties.

Dat wil uiteraard niets zeggen over de inhoud. Die vat op een alleszins degelijke wijze de beschikbare kennis over Noord-Brabant in de negentiende eeuw samen en vult die op verscheidene punten ook aan. Het valt met het oog op dit laatste overigens te betreuren dat de annotatie zeer spaarzaam is en literatuuropgave en registers pas in het derde en laatste deel van deze geschiedenis van Noord-Brabant opgenomen zullen zijn. Verder weten de bijdragen competent de indruk te vermijden dat er nog heel wat witte plekken bestaan in onze historische kennis van deze zeer interessante regio. Zo komen we ook uit dit werk niet veel te weten over de overgang van huisnijverheid en proto-industrie naar fabrieksnijverheid, een proces dat van Noord-Brabant de sterkst geïndustrialiseerde provincie van Nederland heeft helpen maken. Het katholieke offensief, dat van Brabant een bolwerk van rooms Nederland maakte, wordt vooral vanuit de instituties beschreven. En de aanzetten, in recente jaren, van een geschiedschrijving van Brabantse dorpspolitiek in de Patriottentijd en de Bataafse periode krijgen hier geen vervolg. In de *Geschiedenis van Noord-Brabant* is politiek nog vooral een zaak van de hoge heren en krijgt iedere landdrost of commissaris des konings een portretje.

In dit boek speelt de spanning zich vooral af tussen de polen 'traditie' en 'moderniteit'. Wie de preoccupaties van de hoofdredacteur kent, zal daarvan niet opkijken. In de inleiding en slotbeschouwing zet hij die lijnen uit en vat hij de resultaten ook weer samen. Van den Eerenbeemt heeft zijn stempel heel uitdrukkelijk op dit werk gezet en verdient een groot compliment voor de eenheid van toon en benadering die hij heeft weten te bewerkstelligen. Met dertig auteurs is hij er in geslaagd om een echt boek te maken, dat door meer bijeen gehouden wordt dan door de stevige kaft. Te zamen bieden de auteurs het beeld van een regio die in veel opzichten achterliep bij andere delen van het land, vooral natuurlijk bij Holland, maar in rap tempo veranderde, al kregen veel van die veranderingen pas definitief hun beslag na 1890 en zullen zij dus eerst in deel 2 echt uit de verf komen. Een andere bijdrage aan de indruk van eenheid bestaat uit de goed gekozen afbeeldingen, vele bovendien in kleur, die dit boek een lust voor het oog maken.

Al bij al kan de provincie Noord-Brabant, die dit project met een ruime subsidie heeft ondersteund, dus heel tevreden zijn over het resultaat. De geschiedenis van Noord-Brabant in de negentiende eeuw is geboekstaafd en iedereen die zich met het onderwerp bezig houdt, zal dit boek ter hand willen en moeten nemen, om er gegevens aan te ontleen, of de zienswijze van het desbetreffende hoofdstuk te vernemen. Maar bij al die waardering knaagt ook een beetje het AGN-gevoel, dat overigens niet weinig versterkt wordt door het besluit van de uitgever om in de band een goudkleurig lintje te naaien dat als bladwijzer dient. Naast de bijbel en de nieuwe *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* bezit ik geen boeken met een dergelijk hulpmiddel. De prijs voor de degelijkheid en het collectieve stramien is een zekere voorspelbaarheid. Persoonlijk werd ik het meest geboeid door de gedeelten die een wat onverwacht aspect belichten, zoals het onderhoudende hoofdstuk over vissen, jagen en vogelen van Kool-Blokland, dat deze activiteiten in detail beschrijft en waarin we onder meer kunnen lezen dat de laatste wolf op Brabants grondgebied pas in 1857 werd gevangen. Een andere gelukkige greep is het hoofdstuk 'Beelden van Brabant', van J. L. G. van Oudheusden, waarin de mythe van het arme Brabant zelf voorwerp van onderzoek is geworden.

In historisch Brabant was een aantal jaren geleden nogal wat te doen over het feit dat Van den Eerenbeemt vooral mensen uit zijn eigen kring had gevraagd om aan dit project mee te werken en de jonge garde had overgeslagen. Het genoemde lintje onderstreept dat we hier inderdaad niet van doen hebben met een avontuurlijk boek. *De Geschiedenis van Noord-Brabant* beoogt in de eerste plaats te zijn een standaardwerk. Als zodanig is het zonder meer geslaagd te noemen.

Maarten Prak

W. Fritschy, R. H. van der Voort, 'De Nederlandse staatsbegrotingen 1798-1914', in: *Broncommentaren*, I ('s-Gravenhage: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1994, 206 blz., f25,-, ISBN 90 5216 056 2) 1-117; J. K. S. Moes, 'De lijsten van verkiesbaren voor de Eerste kamer der Staten-Generaal 1848-1917', in: *Broncommentaren*, I ('s-Gravenhage: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1994, 206 blz., f25,-, ISBN 90 5216 056 2) 118-168; L. M. Koenraad, 'Bescheiden met betrekking tot beroepsprocedures bij Gedeputeerde Staten op grond van publiekrechtelijke wetten, 1815-1850: militie en schutterij', in: *Broncommentaren*, I ('s-Gravenhage: Instituut voor Nederlandse geschiedenis, 1994, 206 blz., f25,-, ISBN 90 5216 056 2) 170-205.

Vanaf 1982 publiceerde de Vereniging van Archivarissen in Nederland van tijd tot tijd broncommentaren, bundels waarin inhoud en gebruiksmogelijkheden van bepaalde archiefbronnen